

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.985 : 343.615

В.Г. Дрозд,
кандидат юридичних наук, доцент

ПОНЯТТЯ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ ТА СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ УМИСНИХ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Розглянуто поняття тілесних ушкоджень, їх види за ступенем тяжкості, охарактеризовано кожен із них, значну увагу приділено умисному заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, розкрито їх поняття та наведено кримінально-правові ознаки, а також на основі аналізу думок вчених-криміналістів запропоновано перелік структурних елементів криміналістичної характеристики зазначених злочинів.

Ключові слова: тілесні ушкодження, тяжкі тілесні ушкодження, фізичне насилля, мучення, криміналістична характеристика, елементи криміналістичної характеристики.

Рассмотрено понятие телесных повреждений, их виды по степени тяжести, дана каждому из них характеристика, особое внимание уделено умышенным тяжёлым телесным повреждениям, раскрыто их понятие и выделены криминально-правовые признаки, а также предложена структура криминалистической характеристики указанных преступлений.

Ключевые слова: телесные повреждения, тяжкие телесные повреждения, физическое насилие, мучения, криминалистическая характеристика, элементы криминалистической характеристики.

The concept of injuries, their types on gravity are considered, the characteristic is given to each of them, the special attention is paid to deliberate heavy injuries, their concept is revealed and criminal and legal signs are distinguished, as well as the structure of the criminalistic characteristic of the specified crimes is offered.

Keywords: injuries, heavy injuries, physical abuse, tortures, criminalistic characteristics, elements of criminalistic characteristics.

Відповідно до ст. 121 Кримінального кодексу України (далі – КК України) умисні тяжкі тілесні ушкодження відносяться до злочинів проти здоров'я. До цієї ж групи відносяться: різні види тілесних ушкоджень (статті 121–125, 128), побої і мордування (ст. 126), катування (ст. 127), спеціальні види тілесних ушкоджень, такі як зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою (ст. 130), а також зараження венеричною хворобою (ст. 133) [1]. За статистичними даними, тяжкі тілесні ушкодження в структурі злочинів проти здоров'я складають близько 20,0 %. Так, у 2011 році їх зареєстровано 3441, у 2012 – 3065, у 2013 – 2999, у 2014 – 3096 злочинів [2]. Особливу

занепокоєність викликає і те, що кожне четверте заподіяне умисне тяжке тілесне ушкодження пов'язане з настанням незворотних наслідків – смертю потерпілого. Наприклад, у 2011 році такі наслідки настали у 878 випадках, у 2012 – 724, у 2013 – 791, а у 2014 році – у 759 випадках. Не може задовольнити потреби суспільства і стан роботи правоохоронних органів з розкриття таких злочинів, незважаючи на те, що в останні роки спостерігається його покращення [3].

У криміналістичній літературі питанням розслідування тілесних ушкоджень безпосередньо або в сукупності з іншими злочинами приділялася певна увага з боку науковців. Зокрема, це дослідження Н.І. Гуковської (1964 р.), Л.Д. Гаухмана (1975 р.), В.О. Ледашева (1977 р.), В.В. Вандишева (1987 р.), В.С. Бурданової (1989 р.), С.О. Сафронова (1999 р.). Окремі рекомендації розслідування тілесних ушкоджень є в довідковій та навчальній літературі. Однак останнім часом відбулися суттєві зміни в суспільному, політичному та економічному житті держави. Достатньо лише згадати про прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), відповідно до якого змінився порядок здійснення досудового розслідування та судового провадження.

Наведене свідчить про актуальність та необхідність теоретичного розгляду поняття умисних тяжких тілесних ушкоджень та структури криміналістичної характеристики розслідування зазначених злочинів, що є значимим для наукового обґрунтування використання нових підходів у практиці їх розслідування.

Метою статті є теоретичне висвітлення поняття умисних тяжких тілесних ушкоджень та структури криміналістичної характеристики розслідування зазначених злочинів.

Тілесне ушкодження – це протиправне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, що виражається в порушенні анатомічної цілості або фізичної функції органів і тканин тіла людини. Тілесне ушкодження – це наслідки, результат певної дії, а не сама дія.

За ступенем тяжкості тілесні ушкодження в КК України поділяються на тяжкі, середньої тяжкості і легкі. Міністерством охорони здоров'я України 17 січня 1995 р. затверджені Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, які передбачають, що судово-медичне визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень проводиться згідно з КК України та КПК України та цими Правилами. Згідно зі ч. 2 ст. 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень [4, с. 1370].

Відповідно до ч. 1 ст. 121 КК України визнається умисним тяжке тілесне ушкодження, яке небезпечне для життя людини в момент заподіяння, або таке, що спричинило втрату будь-якого органу, або його функцій, психічну хворобу, або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя [5, с. 191].

До тяжких слід відносити тілесні ушкодження, небезпечні для життя в момент заподіяння. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень до небезпечних для життя відносять ушкодження, що самі собою загрожують життю потерпілого в момент нанесення або за звичайним своїм перебігом закінчуються смертю. Своєчасна медична допомога, що призвела до швидкого і повного видужання потерпілого, не виключає відповідальності за ст. 121 КК України, якщо ушкодження були небезпечними для життя в момент їх заподіяння.

Тяжким визнається тілесне ушкодження, що призвело до втрати будь-якого органу або до втрати його функцій. Правила судово-медичного визначення ступеня

тяжкості тілесних ушкоджень відносять до таких ушкоджень втрату чи безповоротну втрату функцій руки, ноги, зору, слуху, репродуктивної здатності.

До тяжких тілесних ушкоджень відноситься також ушкодження, що призвело до психічної хвороби – будь-яке психічне захворювання, незалежно від його тяжкості, тривалості і ступеня виліковності. Не відносяться до тяжких тілесних ушкоджень розлади нервової діяльності, що не є психічними захворюваннями.

Тілесне ушкодження є тяжким і тоді, коли воно спричинило інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину. Під іншим розладом здоров'я мається на увазі ушкодження, що не підпадає під жодну з інших ознак тяжкого тілесного ушкодження, перерахованих у ст. 121 КК України. Вирішальне значення для цього має стійка втрата працездатності не менше ніж на одну третину, яку законодавець пов'язує лише з "іншим розладом здоров'я".

До тяжких відноситься тілесне ушкодження, що призвело до переривання вагітності [6]. Відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень йдеться про ушкодження, внаслідок яких сталося переривання вагітності, незалежно від строку останньої, і за відсутності її патології [7]. З наведеного зрозуміло, що обов'язково необхідна наявність причинного зв'язку між заподіяним тілесним ушкодженням і перериванням вагітності, а також те, щоб особа усвідомлювала факт вагітності потерпілої та бажала або свідомо припускала її переривання.

Маємо тяжке тілесне ушкодження, що призвело до непоправного знівечення обличчя потерпілого, якщо ушкодження обличчя надає йому відразливого, потворного зовнішнього вигляду.

Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження кваліфікується за ч. 2 ст. 121 КК України за наявності хоча б однієї з таких обставин: 1) якщо воно було вчинене способом, що має характер особливого мучення; 2) вчинене групою осіб; 3) вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб; 4) вчинене на замовлення; 5) спричинило смерть потерпілого.

Відповідно до згаданих вище правил під мученням слід розуміти дії, які заподіяли потерпілому страждання шляхом тривалого позбавлення їжі, пиття, тепла, залишення його в шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії [8].

Сюди ж відносяться дії, пов'язані з багаторазовим або тривалим спричиненням особливого болю (шмагання, щипання, застосування термічних чинників тощо).

Мучення викликають не просто больові відчуття, які є при кожному тяжкому тілесному ушкодженні, а заподіюють особливо сильний фізичний біль і страждання. Слід мати на увазі, що мучення самі собою не є видом тяжкого тілесного ушкодження і можуть кваліфікуватися за ч. 2 ст. 121 КК України лише за наявності однієї з ознак, перерахованих у ч. 1 цієї статті. Наявність мучення встановлюється судом за допомогою судово-медичної експертизи.

Заподіяння тяжкого тілесного ушкодження групою осіб передбачає його вчинення двома або більше особами, які діють як виконавці. Попередня змова не обов'язкова.

Вчинення тяжкого тілесного ушкодження з метою залякування маємо, якщо особа вчиняє злочин, прагнучи залякати потерпілого або інших осіб (наприклад, родичів, товаришів по службі).

Тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, передбачає, що причиною смерті було ушкодження, зазначене в ч. 1 ст. 121 КК України. Для застосування ч. 2 ст. 121 КК України в цьому випадку слід встановити наявність

умислу на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження і необережної вини стосовно смерті потерпілого.

Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень може проявлятися, як правило, у застосуванні фізичного насилля, тобто суспільно небезпечного протиправного впливу на організм іншої людини проти її волі.

Суб'єктивна сторона тяжких тілесних ушкоджень може характеризуватися умислом або необережністю. Мотив і мета заподіяння тяжких тілесних ушкоджень не впливають на кваліфікацію діяння, але мають важливе значення для організації розслідування.

Суб'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження може бути особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 14 років.

Наведені вище поняття та кримінально-правові ознаки умисних тяжких тілесних ушкоджень використовуються в процесі розкриття і розслідування зазначених злочинів, однак для розробки криміналістичних рекомендацій щодо їх розслідування важливе значення має також криміналістична характеристика такого виду злочинів.

Криміналістична характеристика так само як кримінально-правова і кримінологічна містить у собі інформацію про злочин в цілому та його складові елементи (об'єкт і об'єктивну сторону), але на відміну від них це, по-перше, система лише криміналістично значущих відомостей про ознаки злочину, а не будь-яких однакових для усіх видів злочинів, які в межах визначеного виду можуть сприяти його розкриттю. По-друге, відомості про ознаки елементів злочину описуються на якісно-кількісному рівні. Тобто встановлюються кореляційні закономірні взаємозв'язки – що (дії, знаряддя, сліди тощо), з чим пов'язано, яким саме чином, що за чим слідує, що і за допомогою чого може бути встановлено, тощо. Практичне значення таких характеристик полягає в тому, що при розслідуванні конкретного злочину зібрану про нього інформацію співставляють із системою узагальнених відомостей про злочини цього виду, які розслідували раніше (інформаційною моделлю). Для прикладу, на підставі узагальнених відомостей про те, хто і за яких обставин вчиняв подібні злочини, з'являється об'єктивна можливість обмежити напрямок пошуку злочинця тощо. Побудована за таких умов криміналістична характеристика стає дійовим інструментом у розслідуванні події злочину.

При розгляді загальних положень криміналістичної характеристики науковці по різному підходять до визначення її структури, тобто до виділення і характеристики її елементів. Не вдаючись до поглибленого аналізу наявних дискусій, спробуємо обґрунтувати власне бачення щодо структури криміналістичної характеристики тілесних ушкоджень.

Визначення складу елементів криміналістичної характеристики злочинів здійснюється на основі структури людської діяльності, – зазначає В.В. Тіщенко, – що включає в себе суб'єкт, мету і мотиви, об'єкт (предмет), процес чи механізм (способи, знаряддя, засоби тощо), результат [9, с. 60]. Відповідно до цього М. І. Скригонюк пропонує розглядати криміналістичну характеристику тілесних ушкоджень у вигляді такої моделі компонентів: 1) злочинне діяння; 2) способи підготування, вчинення і приховування злочинного діяння; 3) механізм слідоутворення при готуванні та вчиненні злочинного діяння; 4) дані, що характеризують особу злочинця і потерпілого; 5) системно-закономірне співвідношення зазначених елементів криміналістичної характеристики [10, с. 290].

З аналізу наведених структур криміналістичної характеристики видно, що відомості про злочин охоплюють чотири його сторони. Звичайно, для кожного виду злочинів вони будуть відрізнятися і наповнюватися специфічним змістом.

Виділення зазначеної сукупності ознак не ставить перед собою за мету дати повну і всебічну характеристику злочину. Мета цієї характеристики полягає в системному відображенні таких даних про злочинну діяльність, що мають інформаційно-пізнавальну спрямованість і дозволяють у зв'язку з цим здійснювати ретроспективне і перспективне моделювання злочинної діяльності, що розслідується, прогнозування її розвитку і, відповідно, планування ходу подальшого розслідування [9, с. 61].

Наведений підхід до побудови криміналістичної характеристики вважається перспективним і дозволяє від загальної формули структури криміналістичної характеристики переходити до побудови криміналістичних характеристик конкретних видів і груп злочинів. У науковій літературі зазначається, що в криміналістичному аналізі злочинів беруться до уваги всі елементи злочинної діяльності. Але одні елементи, їхні окремі параметри, частини, сторони і сукупності, що інформативні в криміналістичному відношенні для одних груп і підгруп злочинів, що досліджуються, виявляються неінформативними чи мало інформативними в інших групах. Усе це не може не відображатися на змістовній стороні криміналістичної характеристики [10, с. 290].

Так, у криміналістичній характеристиці тілесних ушкоджень відомості про мету і мотив злочину мають визначальне значення. Вони дозволяють обґрунтувати версії про осіб, зацікавлених у заподіянні шкоди здоров'ю потерпілому і неможливості здійснювати ним певний вид робіт, приймати відповідні рішення – можливих організаторів та виконавців злочину. Водночас для криміналістичної характеристики розкрадань зазначені відомості для пошуково-пізнавальної діяльності не мають настільки суттєвого значення, оскільки для цієї категорії злочинів вони однакові чи однотипні і лише в деяких випадках можуть указувати на можливе коло підозрюваних, наприклад, неповнолітніх [11, с. 86].

Для криміналістичної характеристики тілесних ушкоджень важливого значення набувають відомості про час, місце і обстановку вчинення злочину, особу потерпілого, а тому вони підлягають обов'язковому дослідженню, встановленню закономірних кореляційних зв'язків між ними. Надалі це дозволить уже на початковому етапі розслідування правильно обґрунтувати версії, визначати напрями їх перевірки для встановлення особи, причетної до зазначеного злочину.

Аналіз кримінальних проваджень щодо заподіяння тяжких тілесних ушкоджень уможливило зробити висновок, що за порою року такі розбіжності не досить суттєві. Найбільша їх кількість вчиняється влітку – 35,9 %, взимку – 24,8 %, а – навесні і восени приблизно однаково – 19,8 % та 19,5 %. Найбільше небезпечним для таких злочинів часом доби є нічний (з 00 до 06 год.) – 52,7 % та денний (з 06 до 12 год.) – 24,1 %, вечірній (з 18 до 24 год.) – 17,1 %. Найменше таких злочинів вчиняється в денний час (з 12 до 18 год.) – 6,1 %. Якщо порівняти отримані дані з даними дослідників двадцятирічної давнини, можна побачити суттєві відмінності. Водночас близько 80 % злочинів вчинялося з 18 до 24 години, що пояснювалося способом життя людей [12, с. 26]. Сьогодні спосіб життя людей суттєво змінився. Більшість і потерпілих, і злочинців свій відпочинок переносять на нічний час, чому сприяє розгалужена система розважальних місць, які працюють цілодобово або в нічному режимі.

Місця заподіяння тілесних ушкоджень розподілялися таким чином. Цей злочин у більшості випадків вчиняється у містах – 87,7 %, а в сільській місцевості – 12,3 %. Кожен четвертий злочин вчиняється в житлових приміщеннях (у квартирах – 10,9 %, у будинках – 10,9 %, у гуртожитках – 4,8 %). За місцем роботи і навчання вчинялося по 4,1 % злочинів. У громадських місцях – 12,3 %, у місцях відпочинку – 12,3 %.

на вулицях – 15,1 %, у скверах і парках – 19,8 %, у зонах відпочинку – 4,1 %, у барах – 8,9 %, нічних клубах – 3,4 %, на дискотеках – 4,1 %.

Зазначений вид злочинів більшою мірою є притаманним чоловікам. Ними вчинено 87,0 % тілесних ушкоджень, а жінками 13,0 %.

За віком особи, які вчинили злочин, розподіляються: від 14 до 16 років – 10,7 %, від 16 до 18 років – 13,5 %, від 18 до 24 років – 23,6 %, від 24 до 30 років – 21,3 %, після 30 років – 30,9 %. Більше половини засуджених (56,0 %) вчинили злочин уперше і 80,1 % – без співучасників. Половина засуджених під час вчинення злочину перебувала у стані алкогольного сп'яніння (58,4 %), а 18,0 % – у стані наркотичного сп'яніння. На момент вчинення злочину майже половина засуджених (47,2 %) не працювали і не навчалися. Працював лише кожний третій (29,2 %) і кожний п'ятий навчався (у школі – 9,6 %, коледжі – 6,7 %, інституті тощо – 7,3 %).

Узагальнюючи наведене вище, структуру криміналістичної характеристики тяжких тілесних ушкоджень можна розглянути у вигляді системи відомостей, які характеризують: предмет злочинного посягання, спосіб заподіяння тілесних ушкоджень, обстановку вчинення злочину, мету і мотив заподіяння тілесних ушкоджень та особу злочинця.

Отже, розгляд у статті кримінально-правової та криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень створює уяву про такий вид злочинів, а виділення структурних елементів криміналістичної характеристики та встановлення зв'язків між ними має важливе значення для розробки рекомендацій з розслідування тяжких тілесних ушкоджень на сучасному етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – С. 191
2. Статистичні дані МВС України “Стан та структура злочинності в Україні” за 2011–2014 рр. : за даними Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index](http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index).
3. Статистичні звіти Генпрокуратури України “Єдиний звіт про кримінальні правопорушення” за 2013–2014 рр. : за даними Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www.gp.gov.ua/ua/stat.html](http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html) .
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37 (25.05.2012). – Ст. 1370. – (Кодекси України).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25–26. – С. 191. – (Кодекси України).
6. Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи : наказ МОЗ від 17 січня 1995 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95) .
7. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ МОЗ від 17 січня 1995 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95).
8. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ МОЗ від 17 січня 1995 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95).
9. *Тищенко В.В.* Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В.В. Тищенко. – О. : Фенікс, 2007. – 260 с.
10. *Викторова Е.Н.* Сравнительный криминалистический анализ отдельных групп убийств, совершенных в связи с завладением социалистическим имуществом / Е.Н. Викторова, В.В. Донцов, В.А. Образцов // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. науч. трудов. – М., 1984. – С. 84–89.
11. *Скригонюк М.І.* Криміналістика : підручник / М.І. Скригонюк. – К. : Атіка, 2005. – С. 290.
12. *Вандышев В.В.* Связь “жертва – преступник” и ее использование в раскрытии и расследовании умышленных тяжких телесных повреждений : учебное пособие / В.В. Вандышев. – Л. : ЛВК МВД СССР, 1987. – С. 26.

Отримано 23.03.2015